

«Історію німецької літератури», ввівши в неї такий важливий, на його думку, феномен, як рецепція. Не написав він її і вже не напише (помер 1997 р.), бо, ще раз повторю, реципієнт – поняття дуже ілюзорне. Те ж саме можна сказати і феміністкам: не теоретизуйте, а створіть свою, феміністичну історію літератури якоїсь нації (скажімо, французької чи української) і, може, тоді переконаєтесь, що всяка теорія (без практики) справді суха; австрійська письменниця Марі Ебнер-Ешенбах з подібного приводу сказала таке: теорія з практикою хоч і складають (як душа і тіло людини) єдине ціле, але в ньому, тому цілому, майже ніколи «согласья нет». Нагадувати, що останній вираз належать відомому російському байкареві, навряд чи треба...

Наостанку – про згадуване на початку виступу уміння (чи невміння) історика літератури синтезувати. Йшлося про те, що деякі літературознавчі поняття означають “синтез творів” різних авторів, і якщо хтось не розуміє таких синтезів, то він не може писати історії літератури. Досвід підказує, що найчастіше в сучасному літературознавстві дослідникам бракує синтетичності в мисленні, коли заходить мова про епохи модернізму й постмодернізму. Де проходить межа між ними і чому вони не є стилями на зразок реалізму чи романтизму? У кого є здатність до синтезування, той завжди буде виходити з того, що модернізм і постмодернізм – це напрями, в межах яких історик літератури бачить кілька художніх стилів (символізм, неоромантизм, неокласицизм, необароко, футуризм і т. ін.). Вони, крім усього, ще й позначені національною специфікою, і тому, наприклад, магічна (міфологічна) течія в літературі Латинської Америки (Г. Маркес, А. Карпентьєр та ін.) посутньо різняться від, скажімо, постмодерної прози італійця Умберто Еко чи химерної (необарокової і неоромантичної) течії в прозі українській (О. Ільченко, В. Земляк та ін.), але це явища одного й того ж постмодернізму. Втім, з цього приводу можливі й інакші (чи уточнені) міркування; послухати їх, як і міркування з приводу інших проблем історії літератури, є безпосереднім завданням нашого цьогоорічного семінару.

1. Перкінс Д. Чи можлива історія літератури? – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 2. Історія літератури // Літературознавча енциклопедія: У 2-х томах. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. 3. Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М.: НПК «Интелвак», 2001. 4. Аристотель. Поэтика. Риторика. – Санкт-Петербург: ИД «Азбука-классика», 2007. 5. Франко І. Твори: В 20-ти т. – К.: Держлітвидав, 1955. – Т. ХУІ. 6. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. 7. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності. – К.: ВЦ «Просвіта», 2008.

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ

*Віталій Дончик,
академік НАН України*

ДЕЩО З КОНКРЕТНОГО ДОСВІДУ ІСТОРІОПИСАННЯ

Автор розглядає деякі загальні й конкретні проблеми створення нової академічної «Історії української літератури» в умовах посттоталітарної літературної ситуації,

наголошуючи на специфічно національних питаннях і необхідності їх доскіпливого інтерпретаційного й аксіологічного розрізнення.

Ключові слова: історія літератури, історико-літературний дискурс, теоретичний дискурс, літературний процес.

Автор рассматривает некоторые общие и конкретные проблемы создания новой академической «Истории украинської літератури» в условиях посттоталитарной литературной ситуации, акцентируя на специфических национальных вопросах и необходимости их взыскательного интерпретационного и аксиологического различения.

Ключевые слова: история литературы, историко-литературный дискурс, теоретический дискурс, литературный процесс.

The author considers some general and concrete problems of the writing under the circumstances of posttotalitarian literary situation, the new academic history of the ukrainian literature, he underlines the specifical national moments and the necessity of the careful distinguishing them in interpretation and estimation.

Key words: history of literature, histyorical and literary discourse, teoretical discoure, literature process.

Тему, як бачите, сформульовано не для доповіді на конференції, а радше для розповіді на семінарі. Ідеться справді про конкретний і реальний досвід. Досвід ось уже майже семилітній створення нової академічної «Історії української літератури» в 12 томах. У її написанні бере участь понад 100 науковців з усієї України, отож, на будь-якому зібранні літературознавців (і ось такому, як наше), неодмінно присутні й автори (а також і майбутні рецензенти „Історії”), отже, йдеться і про справу спільну, і, відповідно, досвід спільний так само.

Чесно кажучи, питань у процесі роботи назбиралося безліч. Зауважмо, що з отих 100 чоловік буквально одиниці таких, хто коли-небудь брав участь в історіописанні, а це дуже важливо, адже одна річ стаття до збірника й інша – розділ у колективному академічному історіографічному дослідженні.

Отож, тільки дещо з нашого досвіду і лише тезами, без розгорнутих аргументацій і прикладів. Вони цілком, як сьогодні все в нас, надаються до дискусії, що давно вже й робиться – наша „Історія”, ще й не було її проекту, як потрапила під критичний обстріл.

Розумію закиди, які супроводжували нас відпочатку („Колективні „історії” віджили себе, а ви...” , „Навіщо такий монументалізм?”, «До великих наративів у світі вже не вдаються», «Нова історія вимагає лише нової методології» і т. ін.).

(В дужках: коли посилаються на світ, мають на увазі кілька європейських країн, США. А як підходять до цього, що пишуть, скажімо, в Іспанії, скандинавських країнах, чи, наприклад, Бразилії, чи Єгипті, Індії? Мало хто знає, та й не цікавиться). Не можемо не зважати на особливості української літературної ситуації, хоча б на те, що в нас подосі не створено жодної повної, за все тисячоліття, об’єктивної, повноформатної академічної історії літератури. Придивляймося, прислухаймося до світу, але насамперед – національний досвід і національна традиція.

Це – перше.

Друге. Почастішали приклади змішування відмінних (і принципово!) теоретичного та історико-літературного підходів. Наше „історіописання” припало на період (кінець 1990=2000-ні роки), коли в літературознавстві надзвичайно зріс інтерес до теорії (справжній бум). Візьміть будь-яку докторську книжку чи й навіть кандидатську дисертацію – достоту в кожній, якщо не суціль, то половина, в ліпшому разі, третина – теорія. А що ж, скажуть, ви хотіли – слава Богу, маємо свободу від „єдино правильної” теорії, вільні у виборі підходів і концепцій.

Воно-то так, але в усьому тому відчувається вторинність, запозиченість, а власне українських теорій, теоретичних відкрить не побільшало. Та це справа теоретиків...

Наша ж тривога в іншому: при тому «бумі» відсувається на другий план, якщо не далі, історико-літературний дискурс, історія літератури як галузь втрачає свою роль і „територію”, молодь втрачає до неї потяг, не „практикує”, серед неї чистих істориків літератури обмаль... «Ну і що?» – запитують. А те, що література в багатьох сучасних дослідженнях стає лише матеріалом, в ній не простежують, уважно й об’єктивно, в еволюції зміни тенденцій, громадження нових і заперечення старих якостей, а *шукають приклади* до наперед вироблених чи, частіше, вичитаних схем. Література – лише полігон для випробувань теоретичної зброї. Інтерпретатор – всесильний, як диктатор; як інтерпретувати стає часто головнішим, ніж *що*.

Для „Історії літератури» це не припустимо... До матеріалу – літератури, текстів підходять, вивчають, неодмінно беручи до уваги національні, індивідуальні, етнологічні, темпоральні (час, епоха, століття), тобто іманентність матеріалу (й ідентичність). Історик літератури – залежний інтерпретатор, бо має дуже багато що враховувати. І, головне, сам матеріал, джерела мають право „вето” – ця думка Р. Козелека дуже важлива. Наголошуємо на неодмінному *розрізненні* історико-літературних і теоретичних дискурсів. Коли в заголовку того чи іншого розділу значиться ХІ чи ХVІІ, чи ХІХ ст., то всі свої сучасні теоретичні й методологічні знання автор має тримати в пам’яті, він не цитує їх, не «перевіряє» ними матеріал, а, „живучи” в тому столітті, органічно користується, лише оперує новонадбаними тактиками й техніками. Історик літератури, озброєний найсучаснішими методиками, в сотий раз підходить до досліджуваних ним текстів, джерел як уперше.

Для нас, редакторів томів і авторів, ключовим є поняття *засвоєння*, зокрема засвоєння попереднього національного і світового досвідів. Створення нами АІУЛ-12 не може мати успішної реалізації без послідовного й проникливого опертя на традиції академічної історіографії, на раніші напрацювання і так само сучасні, зарубіжні. Про останні наговорено багато позитивного, це природно, і негативного: еклектизм, начотництво, нерозбірливість. Додав і я свого: «неофітське заковтування всього підряд», «розпинання національної матерії за чужорідними, не властивими їй схемами». І все ж ідеться, як бачимо, не про самі зарубіжні моделі й модуси, а про імплементаторів та їхні способи застосування літературознавчого інструментарію.

Важливий і такий момент. Скільки існує в світі стратегій і тактик! Сьогоднішній літературно-мистецький процес озвучено до „децибельного рівня гуркотом багатозначних термінів і понять», – пише І. Дзюба в статті „Метод – це насамперед розуміння” і називає їх, мабуть, кілька десятків. А написаних на їхній базі „Історій літератури”? Слушно наголошує один із дослідників: „Якби була зроблена хоча б єдина спроба побудови структуралістської, деконструктивістичної, психоаналітичної, феміністичної історії – це була б величезна їхня перемога” (Б.Клименко). Так, здійснено цікаву спробу Н.Зборовською психоаналітичної історії, і все ж у своєму підході це більшою мірою теоретичний, а не історико-літературний дискурс.

Д.Перкінс у книжці „Чи можлива історія літератури?” стверджує: „Модерністські (тим більше – постмодерністські. – В. Д.) форми оповіді не використовують в історіях літератури, вони не підходять, не пристосовані до її цілей”.

До речі, у нас часто цитують Яусса, Шмідта та багатьох інших про кризу історії, втрату нею авторитету, про нездійсненність її місії і т. ін., а ось наведену думку Д.Перкінса, а ще про те, що після кожної кризи постає *необхідність оновленої історії* (курсив мій. – В. Д.), про захоплення гарвардським професором наративними історіями наші прихильники постмодернізму чомусь не помічають. Такого роду вибірковість засвоєння чужоземного досвіду – щонайменше не конструктивна.

Третє.

В основі розгляду 12-томної „Історії” - *літературний процес*, не постаті чи тенденції, чи наскрізні визначальні проблеми (наприклад, національної ідентичності), а й постаті, й твори, й тенденції, і домінантні проблеми, і напрями... Організують цю живу й суперечливу мозаїку час, рух у річищі часу, хронологічна послідовність. Виходимо з того, що літературний процес – не лінійний, і не висхідний, тут і тяглість, але й дискретність, і рух супротив, і ретардації, і випередження часу. Історія літератури в нашому уявленні не застигла, а рухома картина, це історія літературного процесу.

І ще два конкретні роз’яснення.

12-й том охоплюватиме, крім 1990-х, і 2000-ні роки, перше десятиліття XXI ст.. Але подаватимемо цей процес в оглядовому літературно-критичному форматі, бо ще, вважаємо, не настав час для істориків літератури, які завжди йдуть слідами критиків.

Ми прийняли як доцільну думку О.Білецького, що не слід зверхньо ігнорувати явища другого або й третього плану, що літературний процес часто буває розкривається виразніше й адекватно саме через них, ніж через художні вершини. Тим більше, що відсувалися вони на той другий чи третій план зазвичай не з огляду на талант, а на «не такі» ідеологічні, національні позиції.

Одною зі складних проблем (хай робочих) виявилось для нас поєднання в одній цілісній нарації розгляду загальних художніх тенденцій і змалювання індивідуальних портретів. Ми відійшли від підручничкового типу – окремо огляди, окремо портрети, а поєднання розгляду літературного процесу з усіма його проблемами, течіями, тенденціями і тут же окреслення численних

внутрішніх (у цих же рамках) портретів, більших і менших, просто силуетів, канонічних силуеток – справа не проста.

І четверте.

Про літературу соціалістичного реалізму.

Виходимо з того, що для „Історії літератури” зовсім не прийнятний, хоч би про які процеси і явища йшлося, якого століття, відкидальний, відверто негаційний підхід, відгетькування, як колись казали. Як у художню творчість ХІ, чи в ХУП ст., так само входимо (без наперед заготовлених схем і шабел) і в літературну ситуацію ХХ ст., в 20, 30, 40-і роки і т. ін. І всебічно, об’єктивно, неупереджено аналізуємо, *розрізняємо* (процеси, тенденції, явища).

Жоден із художніх методів і жоден із періодів – ні сентименталізм, ні реалізм, ні романтизм, ні модернізм – не покривав повністю всю територію літератури, поруч завжди, в зародку, чи навпаки, в загасанні, було й інше. І соцреалізм (навіть!), хоч як нав’язуваний, з відповідним керованим, контрольованим, ієрархізованим процесом – так само. Декретований як «єдино правильний», він не був стовідсотково єдиний. Чому Григор Тютюнник, Ліна Костенко, Валерій Шевчук і багато інших повинні розглядатися під дахом соцреалізму? Чому твори, які шельмували тоді за відступи від соцреалізму, ми тепер зараховуємо до нього? Таких „чому?” багато.

Слід, крім усього, розрізняти соцреалізм 30-х років чи 40-50-х і 60-80-х. Хто із сумлінних дослідників наважиться «обізвати», наприклад, „Плаху” Ч. Айтматова чи „Марусю Чурай” Ліни Костенко «соцреалізмом»? (Не менш вульгарним викривленням є і занесення останнього твору до кітчу). Слід узагалі розрізняти принципове художнє утвердження багатьма письменниками радянського періоду краси, правди, добра, пам’яті, духовності та інших загальнолюдських цінностей і доброчесностей, що їх соціалізм видавав за свої, та безмір ідеологічного анти- (чи мало-) художнього соцреалістичного читива.

Розрізняти – це взагалі перша прерогатива критики. У цьому випадку (за тоталітарних часів) їй, зрозуміло, далеко не скрізь вдалося бути адекватною, тож історикам тут треба більше, ніж де-інде, ревізувати критику.

Питань, повторюю, дуже багато. Від первісних, «конституційних» - періодизації, повноти охоплення матеріалу, відбору фактів і явищ, наративності чи енциклопедичності до адресата, контексту й контекстуалізму, рецепції – вони постають перед нами, звичайно ж, не в теоретичному, а в конкретному робочому виявленні.

Ось про контекст. Ми прагнемо велику увагу приділяти національному контексту (суспільно-історичному, мистецькому, загальнокультурному і внутрілітературному – міжжанровому, міжособовому). І, звичайно, взуватимемо на контекст слов’янський, європейський, світовий. Але що важливо: не уподібнюватися деяким нашим модерним хуторянам, які, дуже боячись, щоб їх такими не вважали, переборшують в негативних оцінках, «десакралізації» української літератури й літературознавства (провінційність, рустикальність, нативізм, натуралізм, який для них «гірший соцреалізму» тощо).

Контекст, як я вже писав в одній статті, – усього лиш контекст, це не щось ідеальне, не вищий суддя, не взірець для наслідування, він, як і текст, має свої

кращі й гірші аспекти, позитивні й негативні. А це, коли йдеться про українську літературу, її контексти (неодмінно «вищі», «еталонні») не береться до уваги.

Такою є дециця більш чи менш загальних і суто практичних проблем, які постають у межах основного нашого завдання: створення „Історії української літератури” (в лапках) як адекватного відображення історії української літератури (без лапок).

**Нонна Шляхова,
д-р філол. наук, проф.**

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ІСТОРІЙ

Стаття присвячена актуальним питанням методології історії літератури, якими, зокрема, є естетичні основи словесної творчості; концепція розуміння, а не пояснення; людинознавчий характер як самої літератури, так і історії. В цьому контексті розглядається антропологічна філософія гуманітарних наук М.Бахтіна та лінгвопсихологічна теорія літератури О.Потебні.

Ключові слова: методологічна історія літератури, мистецтво слова, естетичне й художнє.

Статья посвящена актуальным вопросам методологии истории литературы, какими, в частности, являются эстетические основы словесного творчества; концепция понимания, а не объяснения; человековедческий характер как самой литературы, так и истории. В этом контексте рассматривается антропологическая философия гуманитарных наук М.Бахтина и лингвопсихологическая теория литературы А.Потебни.

Ключевые слова: методологическая история литературы, искусство слова, эстетическое и художественное.

The article deals with topical issues of methodology of literary history, which in particular are the aesthetic foundations of verbal creativity, conception of understanding, not explanation; human being nature of both the literature and history. In this context, is considered an anthropological philosophy of humanities by M.Bahtin and linguistic-psychological theory of literature by A. Potebnja.

Key words: methodological history of literature, speech art, aesthetic and art.

Однією із загальних ознак методології є те, на думку польського дослідника Е. Касперського, що методологія "повинна пристосовуватися до явищ, які стають об'єктом дослідження" [15, 30]. Саме об'єктом – історія літератури – зумовлюється актуальність і складність тематики сьогоденного засідання Філологічного семінару.

Свого часу М. Бахтін зауважив – "побудувати систему наукових суджень про окреме мистецтво – у даному разі – про словесне – незалежно від питань про сутність мистецтва - справа згубна і невдячна" [3, 267]. Між тим і сьогодні багато філологів-літературознавців услід за Ц. Тодоровим готові поринути у безодню питання "що таке література?" [22, 5], разом з Д. Перкінсоном замислитися "чи можлива історія літератури?" [19], чи спробувати знайти здоровий глузд у тому, про що власне йдеться – літературну історію чи історію літератури, як це робить А. Компаньйон [15].